

جایگاه کارآفرینی زنان در دین با محوریت دین اسلام

۱*اکرم یوسفی ۲ حسین صادقی

۱ دانشجوی دکتری کارآفرینی دانشگاه تهران

۲ استادیار گروه کسب و کار دانشکده کارآفرینی دانشگاه تهران

* yousefi.ahr@ut.ac.ir

hosadeghi@ut.ac.ir

چکیده

از مسیرهای دستیابی به رشد اقتصادی و توسعه ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب است. تجربه بسیاری از کشورهای پیشرفته نشان می‌دهد که کارآفرینی منجر به تولید ثروت، توسعه فناوری و اشتغال مولد با افزایش کارایی و بهره‌وری عامل تولید می‌گردد، در عین حال یکی از بسترهای مناسب برای توسعه کارآفرینی فراهم کردن زمینه مشارکت زنان در امور مختلف بوده است. پژوهش حاضر با روش توصیفی و با تحلیل محتوای برخی از منابع مرتبط با موضوع به بررسی جایگاه کارآفرینی زنان در دین با محوریت دین اسلام پرداخته است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد زنان نقش مهمی در ارتقای اشتغال و بهبود وضعیت اقتصادی جامعه ایفا می‌کنند. هویت دادن و استقلال بخشیدن به آنان و فراهم کردن زمینه مشارکت فعال آن‌ها در امور مختلف اقتصادی اجتماعی خصوصاً فعالیت‌های کارآفرینی، عامل مهمی در انگیزش بیشتر این نیروی عظیم در چرخه‌های تولیدی اجتماعی است. در این زمینه کوچک شدن خانواده، افزایش سطح دانش، بهبود وضع بهداشت و گسترش بحث‌های آزادی، تاثیرگذار بوده‌اند. مقاله ضمن مروری بر دیدگاه‌های گوناگون، از دید دینی به آن پرداخته و با بررسی وضعیت کار اقتصادی در میان بانوان صدر اسلام به‌صورت خاص به مدیریت اقتصادی اشاره کرده و احکام فقهی مرتبط با کار زنان را ذکر کرده و با توجه به اهمیت علم آموزی، رشد معنوی و اجتماعی زنان و نیاز به کار اقتصادی، وظیفه جوامع اسلامی را بیان می‌کند و با توجه به لزوم توجه جدی به حفظ بنیان خانواده، اصل‌های حاکم بر کار اقتصادی زنان را از دید دینی مطرح می‌کند.

واژگان کلیدی: کارآفرینی، زنان، دین، اسلام

۱- مقدمه

پدیده دائمی زندگی بشر، کار است و بدون آن زندگی انسان با دشواری مواجه است. با تشکیل بنیان خانواده و پدید آوردن مجموعه انسانی به تدریج تقسیم‌کار در میان اعضا پدید آمد. از مسیرهای دستیابی به رشد اقتصادی و توسعه ایجاد فرصت‌های شغلی مناسب است. تجربه بسیاری از کشورهای پیشرفته نشان می‌دهد که کارآفرینی منجر به تولید ثروت، توسعه فناوری و اشتغال مولد با افزایش کارایی و بهره‌وری عامل تولید می‌گردد، درعین‌حال یکی از بسترهای مناسب برای توسعه کارآفرینی فراهم کردن زمینه مشارکت زنان در امور مختلف بوده است (منتظری و همکاران، ۱۳۹۴). طی قرن‌های گذشته فشار بر جامعه کارگری زنان زمینه‌ساز مبارزه‌های سیاسی و اجتماعی آنان شد و در اروپا و آمریکا جنبش‌های سوسیالیستی، اتحادیه‌های کارگری را قوی‌تر کرد و درخواست‌های رفاهی زنان آن تا حدی به نتیجه رسید. وقوع جنگ‌های جهانی اول و دوم، جایگاه زنان را در راه‌اندازی مراکز اقتصادی محکم‌تر ساخت و به تدریج زمینه داشتن حقوق مساوی با مردان را کسب کردند ولی تبعیض علیه زنان در محیط‌های اقتصادی از سوی کارفرما و رقیبان مرد آنان همچنان وجود داشت (رضایی، ۱۳۹۰).

در این راستا تعدادی از ابعاد موانع مانند حقارت اداری، تأمین مالی، فرهنگ سیاسی و مذهبی که مانع توسعه کارآفرینی زنان در کشورهای اسلامی می‌باشند شناسایی شده اند که می‌باید برطرف شوند (Hoque&Rahman, ۲۰۱۴).

۲- بیان مسئله

دستمزد کمتر، بی‌توجهی به وضعیت زنان برای تربیت فرزند و استفاده جنسی از آنان و اجبار در اخفای آن، از موردهایی بوده که سال‌ها در محیط‌های کارگری اروپا و آمریکا اتفاق افتاد. در اوایل قرن ۲۰ پس از جنگ جهانی اول، اصل تساوی مزد به تصویب رسید. گرچه میلیون‌ها نفر از زنان در هنگام جنگ جهانی دوم جای مردان را گرفتند و حتی در کارخانه‌های اسلحه‌سازی مشغول به کار شدند، ولی با بازگشت مردان از جبهه جنگ باید محیط‌های کاری برای آنان خالی می‌شد. به تدریج قانون‌ها و مقرراتی به نفع کار زنان در سازمان‌های بین‌المللی به تصویب رسید و کوشش شد امتیازهای کار زنان و مردان یکسان شود و از اخراج به علت ازدواج و بارداری جلوگیری به عمل آید. این امور لازمه جامعه توسعه‌یافته تلقی شد و امروزه بخشی از معیارهای توسعه‌یافتگی درباره حقوق زنان در زمینه آموزش، اشتغال، بهداشت، ازدواج و خانواده و حقوق زنان روستایی است (رضایی، ۱۳۹۰).

آنچه در سایر جوامع رخ داده گرچه متفاوت از جامعه‌های اسلامی است ولی می‌تواند شباهت‌هایی داشته باشد. لزوم کنترل جمعیت باعث شده تا خانواده‌های کوچک پدید آمده و از طرفی به علت افزایش هزینه

زندگی، درآمد مردان برای اداره خانه کافی نبوده و وقت‌های فراغت فراوان زنان نیز باید به صورت مناسبی سپری شود. از سوی دیگر، گاه جامعه ظرفیت به کارگیری زنان در عرصه تولید را دارد و افزایش رشد و رونق اقتصادی نیازمند حضور زنان در عرصه‌های تولیدی است. عامل‌های پیش‌گفته اقتضا دارد بحث اشتغال زنان به صورت مستقل مدنظر قرار گیرد و با کاوش در متن‌های دینی، موضع دین در این باره معلوم شود (ممیز و همکاران، ۱۳۹۲).

۳- اهمیت انجام تحقیق

آنچه مقاله درصدد دستیابی به آن است اشاره به اصول حاکم بر کار اقتصادی زنان از منظر اسلام است. کار اقتصادی زنان در صدر اسلام در خانه و خارج از آن وجود داشته و تحت تعلیم‌های دینی زنان از مالکیت، ثروت، مدیریت و استقلال برخوردار بودند؛ ولی کار در خارج خانه نباید نهاد خانواده و محیط رشد فرزندان و حقوق همسری را تحت الشعاع قرار دهد. وظیفه هر فرد در خانه باید با هماهنگی افراد خانواده و در چارچوب حقوق اسلامی تعیین شود. موضوع حضور اجتماعی زنان و نقش‌آفرینی این قشر در عرصه‌ی مسائل جامعه یکی از نقاط مورد بحث و چالش‌برانگیز در جوامع و فرهنگ‌های مختلف بوده است. در جامعه‌ی ایران قبل از انقلاب، با اقلیت جمعیت مسلمان نیز برخوردهای توأم با افراط و تفریط و نگاه‌های غرب‌زده یا متحجرانه در مواجهه با این مسئله مشکلاتی را ایجاد کرده بود. نقش زنان در انقلاب زیاد بوده است. پس از پیروزی انقلاب تا امروز هم بانوان کشور در همه صحنه‌ها نقش‌آفرینی داشته‌اند و این رخداد مهمی بوده است.

۴- پیشینه تحقیق

شمس نیا (۱۳۹۶)، در تحقیقی با موضوع "جایگاه زنان در کارآفرینی و توسعه پایدار" بیان کردند که برخی مدیریت را علم و هنر اداره کردن مجموعه‌ای از منابع در جهت رسیدن به اهدافی معین تعریف نموده‌اند و عده‌ای نیز مدیریت را انجام مجموعه‌ای از وظایف بیان کرده‌اند که شامل، برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، کارگزینی، هدایت و تصمیم‌گیری، هماهنگی، اطلاع‌رسانی و بودجه‌بندی آنچه از تعریف فوق استفاده می‌شود اینکه مدیریت باید در چهارچوب یک سازمان اعمال گردد و سازمان نیز ترکیبی است از هدف، برنامه، منابع و مدیریت که از بین عناصر مذکور، منابع جایگاه ویژه‌ای را به خود اختصاص می‌دهد. منظور از منابع، کلیه منابع انسانی و منابع فیزیکی و غیرانسانی است که منابع فیزیکی نیز دربرگیرنده تأسیسات، ماشین‌آلات و تجهیزات، ساختمان اموال و موجودی‌های موسسه است و هرکدام از منابع مذکور مراقبت و توجه خاص خود را طلب می‌کند.

حجازی و همکاران (۱۳۹۴)، در مطالعه خود به بررسی "تأثیر و نقش اسلام بر کارآفرینی زنان" پرداختند. این پژوهش نشان می‌دهد که بحث کارآفرینی زنان همواره نقش مهمی را در اقتدار بخشی

آنان داشته است. از جمله عوامل مهمی که می‌تواند در ترویج کارآفرینی زنان و در نتیجه ایجاد توسعه در کشور مؤثر باشد، محیط کارآفرینانه است. کارآفرینان مسلمان در محیطی فعالیت می‌کنند که این محیط خود به واسطه حضور اسلام متأثر از آموزه‌ها و باورهای اسلامی است، ابعاد فرهنگی و ارزشی محیط اسلامی بر فعالیت‌های کارآفرینانه تأثیر مستقیم می‌گذارد و هم اینکه به واسطه دیگر عوامل تأثیری غیرمستقیم دارند. هدف از این مقاله، بررسی تأثیر اسلام بر کارآفرینی زنان با جمع‌آوری و کاوش در تحقیقات پیشین است که برای نیل به این هدف، ابتدا رابطه اسلام و کارآفرینی، انگیزه‌های زنان برای کارآفرینی، عوامل روان‌شناختی و عوامل محیطی و در نهایت تأثیر اسلام بر کارآفرینی زنان بررسی شده است.

قربان اسماعیلی، (۱۳۹۶) در بررسی "نقش و جایگاه زنان در اقتصاد و کارآفرینی با رویکرد توسعه پایدار" به این نکته اشاره دارد که کارآفرینی نیز فرآیندی است که فرد سرمایه‌گذار یا کارآفرین با ایده‌های نو و خلاق و شناسایی فرصت‌های جدید و با بسیج منابع مبادرت به ایجاد کسب‌وکار، تأسیس شرکت‌های نو، سازمان‌های جدید و نوآور و رشد یابنده نموده که توأم با پذیرش مخاطره و ریسک است و منجر به معرفی محصول و یا خدمت جدیدی به جامعه می‌گردد. در این مقاله سعی شده است به جایگاه و نقش زنان در کارآفرینی با رویکرد توسعه پایدار پرداخته، اهمیت نقش زنان در جهت‌گیری توسعه و اجرای برنامه‌های توسعه با در نظر گرفتن الگوی توسعه مبتنی بر کارآفرینی تجزیه و تحلیل شود. همچنین دیدگاه اندیشمندان کارآفرینی در زمینه کارآفرینی در حوزه زنان مطرح شده است و ضمن ارتباط دادن مفاهیم توسعه حوزه زنان و توسعه پایدار با کارآفرینی در دولت، مورد بررسی و نقد قرار گرفته است.

Meyer (۲۰۱۸) در مطالعه‌ای با عنوان "تحقیق درباره کارآفرینی زنان: آیا ما به اندازه کافی کار می‌کنیم؟" به نکته اشاره دارد که محققان و همچنین سیاست‌گذاران به عنوان یکی از عوامل اصلی رشد و توسعه اقتصادی به کارآفرینی اشاره کرده‌اند. در طول سال‌ها، تحقیقات زیادی در مورد این موضوع انجام شده است. با این حال، در بسیاری از موارد تحقیقات گسترده است و مختص جنسیت نیست. این مقاله باهدف تعیین اینکه آیا تعداد مقاله‌های مرتبط با کارآفرینی زنان مرتبط با کارآفرینی که در مجلات برتر کارآفرینی و مدیریت در ایالات متحده آمریکا و اروپا وجود دارد، طی دهه‌ها افزایش یافته است. این مطالعه ضمن مقایسه داده‌های به دست آمده از مطالعات قبلی انجام شده از سال ۲۰۰۳ با داده‌های فعلی، از یک تحقیق نظری پیروی می‌کند. نتایج نشان می‌دهد که در میان ۱۴ مجله پیشرو در مدیریت و کارآفرینی، فقط یک مورد بیش از ۱۰ درصد مقالات خود را در زمینه زنان در زمینه کارآفرینی و مدیریت بازرگانی منتشر کرده است. این یافته‌ها بیشتر نشان می‌دهد که اگرچه تحقیقات در مورد کارآفرینی زنان به عنوان یک زمینه مطالعاتی متمرکز در طول دهه‌ها کمی افزایش یافته است، اما هنوز

هم جای پیشرفت وجود دارد. ابتکاراتی مانند نسخه‌های ویژه ژورنال در این زمینه می‌تواند به افزایش تعداد مقالات علمی پژوهشی بررسی شده و مطالعات انجام شده در مورد این موضوع کمک کند.

Unni & Yadav (۲۰۱۶)، در مقاله خود با موضوع "کارآفرینی زنان: بررسی تحقیقات و مسیرهای آینده" مطالعات مربوط به کارآفرینی زنان طی ۳۰ سال گذشته شاهد رشد سریع بوده است. این رشته در مرحله نوجوانی است که تعداد قابل‌توجهی مقاله مجله، بررسی ادبیات و کتاب‌هایی درباره زنان کارآفرین منتشر می‌شود. هدف این مطالعه دوگانه است. نخست بررسی تعداد مقالات منتشر شده در زمینه کارآفرینی زنان در ۱۲ مجله کارآفرینی تأسیس شده از سال ۱۹۰۰ تا ۲۰۱۶. دوم این که رشد این حوزه را با مرور ویژه بررسی ادبیات منتشر شده از ۱۹۸۰ تا ۲۰۱۶ و ارائه رهنمودهای تحقیق در آینده ارزیابی کنید. یافته‌های بررسی ما نشان می‌دهد که از نظر ایجاد یک پایگاه نظری قوی برای تحقیق در مورد کارآفرینی زنان، هنوز مسیری طولانی در پیش است. می‌توان عدسی نظریه‌های فمینیسم را در کنار تئوری‌های موجود در زمینه کارآفرینی برای پیشرفت حوزه به کار برد. از نظر روش‌شناختی، تحقیقات گذشته تحت الگوی پوزیتیویستی قرار دارد و نیاز به پذیرفتن روش‌های نوآورانه برای ساختن توضیحات با استفاده از رویکرد ساخت‌گرایی است. بعلاوه، مطالعات عمدتاً در مرزهای ملی که در کشورهای توسعه‌یافته انجام می‌شود محدود شده است. نیاز به ایجاد شبکه‌های فرا ملی و پرورش جوامع حرفه‌ای برای امکان رشد این زمینه وجود دارد.

Akhtar & Sobhani (۲۰۱۶) در مطالعه‌ای با عنوان "کارآفرینی برای زنان در اسلام" بیان می‌کنند شرایط خاصی به طور انحصاری برای زنان وجود دارد که باید کاملاً رعایت شوند. طبق مکانیسم هنجاری، زنان کارآفرین از ارزشها و موازین اسلامی پیروی می‌کنند. با توجه به سازوکار اجباری، زنان کارآفرین باید قوانین و مقررات مبتنی بر شریعت اسلامی را رعایت کنند. از نظر سازوکار تقلیدی، زنان کارآفرین مسلمان می‌توانند به دنبال سایر زنان کارآفرین مسلمان ساخته شوند.

Djafri & Fadila (۲۰۱۵)، در مطالعه‌ای تجربی با عنوان "معنویت و کارآفرینی اسلامی" به مصاحبه‌های باز با زنان کارآفرین در مالزی برای بررسی تأثیر معنویت در شکل‌گیری فعالیت‌های کارآفرینی، گزینه‌های اخلاقی، تصمیم‌گیری و افزایش رضایت از زندگی کاری پرداختند. یافته‌های این مطالعه جایگاه و نقش اصلی معنویت را در موفقیت کارآفرینان زن مسلمان برجسته می‌کند. این مطالعه نه تنها سازگاری مذهبی بین کار و موفقیت زنان را برجسته می‌کند، بلکه چشم‌اندازهای قابل توجهی را برای توانایی استفاده نشده زنان مسلمان، با توجه به توانایی‌های مورد حمایت معنوی آنها، و با توجه به استفاده از استعدادهای خلاق و کارآفرینی آنها برجسته می‌کند. همچنین، این مطالعه ارتباط با خدا را به عنوان یک مخرج مشترک برای تعریف معنویت تقویت می‌کند و همچنین نشان می‌دهد که معنویت در اولویت بندی نیازهای خانواده و زندگی، انگیزه، مسئولیت اجتماعی و تصمیم‌گیری زنان کارآفرین مسلمان نقش بسزایی دارد.

Maruf et al (۲۰۱۵)، در مطالعه ای با عنوان " کارآفرینی زنان : دیدگاه اسلامی " اینطور بیان می کند که هر عمل مسلمان اگر به قصد رضای خدا انجام شود عبادت است بنابراین هیچ جدایی بین تجارت و دین وجود ندارد . اسلام فرهنگ کارآفرینی و اصول راهنمای خود را بر اساس قرآن و حدیث برای هدایت فعالیت های تجاری دارد . با توجه به این مطالعه می توان گفت که اسلام مخالف زنانی نیست که خودشان را مشغول کار یا مشارکت می کنند و یا ارزش خود را در فعالیت های مربوط به تجارت کمک می کنند و قرآن کریم و سنت مردم را به کار دعوت می کنند تا پول قانونی کسب کنند ، این در حالی است که کارآفرینی زنان در اسلام مجاز است . همچنین لازم به ذکر است که بیش از ۱۴۰۰ سال پیش به زن مسلمان نقش ، وظایف و حقوقی اعطا شده بود که اکثر زنان امروز حتی در غرب از آن برخوردار نیستند .

Hoque&Rahman (۲۰۱۴)، در پژوهشی با عنوان " توسعه کارآفرینی زنان از دیدگاه اسلامی " که به صورت مطالعه موردی روی زنان کارآفرین مسلمان در کشور بنگلادش انجام شده است به این نتایج دست یافتند که توسعه کارآفرینی زنان بخش اساسی توسعه منابع انسانی است ، اخیراً زنان از حقوق وجودی و وضعیت کار خود آگاه شده اند و کارآفرینی در میان زنان اخیراً به یکی از نگرانی تبدیل شده است . مشخص شد که هیچ مانعی مذهبی برای زنان در انتخاب کارآفرینی که در اسلام مجاز است وجود ندارد همچنین این مطالعه نشان داد که از بین عوامل مختلف مهم برای موفقیت در کارآفرینی زنان ، یعنی تقسیم موفقیت ، سود با کارمندان ، سخت کوشی ، صداقت ، رفتار خوشایند ، در دسترس بودن سرمایه اولیه کافی ، مهارت کارآفرینی ، تجربه و کیفیت محصولات و خدمات اداری به عنوان مهمترین عوامل شناخته می باشند .

Zeidan&Bahrami (۲۰۱۱)، در بررسی " کارآفرینی زنان در شورای همکاری خلیج فارس : چارچوبی برای حل چالش ها و مشارکت در یک زمینه منطقه ای را ارتقا دهید " مطرح می کنند که کارآفرینی زنان هم در کشورهای پیشرفته و هم در کشورهای در حال توسعه پدیده ای است که به سرعت در حال رشد است این مطالعه مروری بر ادبیات زنان کارآفرین در کشورهای در حال توسعه ، با تمرکز ویژه بر زنان کارآفرین در کشورهای شورای همکاری خلیج فارس با تلاش برای ایجاد چارچوبی است که روابط بین عواملی را که باعث ایجاد انگیزه فعالیت های کارآفرینی و چالش های کارآفرینی در میان زنان کارآفرین در این کشورها می شود ، بررسی کرده و بیان می کند که کارآفرینی زنان در خاورمیانه از سایر کشورهای با درآمد متوسط از مناطق دیگر ، مانند آمریکای جنوبی و آسیای شرقی عقب است . تعدادی از چالش ها ، جوشش در محدودیت های نظارتی و اجتماعی ، دسترسی به سرمایه در برخی از کشورها ، فرآیندهای دست و پاگیر راه اندازی و ویژگی های صفاتی مانند اعتماد به نفس پایین و انزجار از خطرات را از عوامل موثر در این زمینه مطرح کرده و اذعان می کند چارچوب های موجود برای ارتقا کارآفرینی زنان در خاورمیانه از جمله شورای همکاری خلیج فارس عمدتاً بر تغییر مقررات افتراقی جنسیت و همچنین تغییر هنجارهای اجتماعی تحت قانون متمرکز است . در این

خصوص ایجاد مراکز مشاوره در هر یک از کشورهای شورای همکاری خلیج فارس را پیشنهاد می دهد که با افراد و همچنین گروه هایی از زنان کار می کنند و خدماتی مانند آموزش تخصصی در مورد روند راه اندازی، مربیگری توسط متخصصان این زمینه و همچنین همکاری با سایر افراد را ارائه می دهد. McIntosh&Samia (۲۰۱۰)، در پژوهشی به "فرا تر از حجاب: تاثیر اسلام بر کارآفرینی زنان" پرداخته و دریافتند سنت های اسلامی نقش بسزایی در زندگی زنان داشته و کسانی که دارای حجاب بودند از دسترسی بهتر به شبکه های تجاری برخوردار بودند. همچنین زنان با خانواده های حامی مشاغل خود نیز دسترسی بهتری به شبکه های کاری داشتند.

۵- روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله به صورت توصیفی بوده و با تحلیل محتوای برخی از منابع مرتبط با موضوع تحقیق از طریق جستجو در اسناد کتابخانه ای و پایگاه های اینترنتی به دست آمده است. یافته های این مطالعه بر اساس مقالات منتشر شده در کشور طی سال های اخیر در حوزه کارآفرینی زنان در جوامع مختلف استفاده گردید. با توجه به مدارک و اسنادی که از مقالات در طی یک دهه به دست آمده است.

۶- نتایج

-تعریف کارآفرینی

امروزه واژه کارآفرینی مفاهیمی همچون نوآوری، مخاطره پذیری، ایجاد یا تجدید ساختار یک واحد اقتصادی و اجتماعی، رضایت شخصی و استقلال طلبی را به نشان می دهد. همه بر این باورند که کارآفرینی^۱ موتور محرکه توسعه اقتصادی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه است. کارآفرینی فرآیند ایجاد و دستیابی به فرصت ها و دنبال کردن آن ها بدون توجه به منابعی است که در حال حاضر موجود است. یکی از جنبه های اصلی کارآفرینی شناسایی و بهره برداری از فرصت ها برای گسترش شرکت های کوچک تر است. کارآفرینی عبارت است از فرآیند نوآوری و بهره گیری از فرصت ها، با تلاش و پشتکار بسیار و همراه با پذیرش ریسک های مالی، روانی و اجتماعی که بانگیزه کسب سود مالی، توفیق طلبی، رضایت شخصی و استقلال صورت پذیرد (Coviello & Slotte, ۲۰۱۱)

-اهمیت کارآفرینی از نظر ایجاد اشتغال برای زنان

زنان در کشورهای رو به توسعه، امید اول برای ارتقای خانواده ها و رشد و توسعه کشورهای خود محسوب می شوند. موفقیت زنان کارآفرین در جوامع نه تنها سبب سودهای اقتصادی می شود، بلکه

^۱ Entrepreneurship

منافع اجتماعی و فرهنگی هم ایجاد می‌نمایند. زنان به دلایل متعدد از جمله بیکاری و کاهش دستمزدها و نارضایتی از شغل قبلی، وارد کارآفرینی می‌شوند. چون کارآفرینی راهی برای برون‌رفت از بیکاری معمول است. سه دلیل مهم کشورها برای توجه به مقوله کارآفرینی، تولید ثروت، توسعه تکنولوژی و اشتغال مولد است. درحالی‌که در کشور به‌اشتباه این مفهوم صرفاً با اشتغال‌زایی مترادف شده و فقط برای حل مشکل اشتغال به سمت کارآفرینی پیش می‌رود. در اواخر دهه‌ی ۷۰ در بسیاری از کشورهای پیشرفته به علت تغییر در ارزش‌ها و گرایش‌های جامعه و تغییرات جمعیت شناختی، موجی از کسب‌وکارهای کوچک و افراد خود اشتغال به وجود آمد. همچنین مطالعات در ایران نشان می‌دهد که در فاصله سال‌های ۱۳۷۵-۱۳۵۵ هجری شمسی بیشترین میزان اشتغال جدید در اقتصاد ایران به شکل کارکنان مستقل (خویش‌فرما) بوده است. متأسفانه به دلیل عدم حمایت از این کارآفرینان و سوق دادن آن‌ها در مسیر رشد و توسعه، بزرگ‌ترین چالش اقتصاد ایران در دهه‌ی ۱۳۸۰ به بعد بحران بیکاری است. درحالی‌که اگر در فاصله ۲۰ سال مذکور حمایتی جدی از کارآفرینان صورت می‌گرفت، به‌گونه‌ای که هر یک تنها یک نفر دیگر را به استخدام خود درآورند، در این صورت بزرگ‌ترین مشکل اقتصادی دهه ۱۳۸۰ در اقتصاد ایران کمبود نیروی کار می‌بود (Meyer, ۲۰۱۸).

ویژگی‌های یک بانوی کارآفرین

بانوان در کنار وظایفی که در منزل به عهده دارند، در امر کارآفرینی فعالیت دارند که ویژگی‌های آنان را می‌توان به شرح ذیل خلاصه نمود:

- داشتن چشم‌انداز: چشم‌انداز برای یک زن کارآفرین کاملاً شفاف و خالی از هرگونه ابهام بوده و لذا قابل انتقال به دیگران است.
- مصمم بودن: عزم راسخ کارآفرینان به‌ویژه بانوان، مصمم از ایده‌های جدید و فرصت‌ها و پیشنهادهای شغلی دیگر چشم‌پوشی کرده و در مقابل به کاری که برای خود برگزیده‌اند پایبند می‌مانند.
- تمرکز: کارآفرین زن باید در تمام لحظات با تمرکز بر چشم‌انداز، همه انرژی، وقت و سایر منابع را به هدف مصروف نماید.
- انگیزش: نیاز به خودشکوفایی یکی از مهم‌ترین انگیزه‌های کارآفرینان در محقق کردن چشم‌انداز خود است.
- وقف و ازخودگذشتگی: زنان کارآفرین تمام زندگی خود را وقف کار نموده‌اند. بسیار سخت‌کوش هستند و پشتکار آنان مثال‌زدنی است. از دیدگاه نظریه‌پرداز مشهور، مک کلند شامل: نوآوری، خلاقیت، مخاطره‌پذیری، اعتمادبه‌نفس، دانش فنی، استقلال، هدف‌گرایی، مرکز کنترل داخلی، عکس‌العمل مثبت نسبت به مشکلات و موانع، توانایی به ایجاد ارتباطات، توفیق‌طلبی و تمایل به مسئولیت‌پذیری (Bikse et al., ۲۰۱۵).

خانواده و کارآفرینی

خانواده، کانونی است که در شکل‌گیری ویژگی‌های کارآفرینی، می‌تواند نقش حیاتی ایفا کند. در جوامع سنتی که مردان نقش تأمین مایحتاج و زنان نقش خانه‌داری و تربیت فرزندان را بر عهده داشتند، انتقال ایده کسب‌وکار بیشتر از طرف مرد صورت می‌گرفت؛ ساختار جدید خانواده در جامعه امروز و به تبع آن خروج زن از خانه، ظهور جلوه‌های تازه‌ای از بروز خلاقیت و نوآوری را در هر دو جنس زن و مرد باعث شد. به دنبال این تغییر نگرش؛ شیوه تولید، سبک زندگی و نقش‌های والدین در درون خانواده نیز دچار دگرگونی شد. به شکلی که هرکدام از والدین با رفتار خود می‌توانند در رشد اعتمادبه‌نفس، خلق ایده‌های جدید در خانواده و تعیین مسیر شغلی فرزندان، نقش‌های اساسی را ایفا کنند. خانواده می‌تواند از نظر کمی و کیفی کانون اصلی اندیشه کار و تلاش و پرورش روحیه خلق ایده و کار در افراد باشد (وفایی و قربانی، ۱۳۹۲).

نقش زنان در توسعه

یکی از مهم‌ترین معیارها جهت سنجش درجه‌ی توسعه‌یافتگی یک کشور، میزان اهمیت و اعتباری است که زنان در آن کشور دارا می‌باشند. نقش زنان در توسعه، مستقیماً باهدف توسعه‌ی اجتماعی و اقتصادی بستگی داشته و ازاین‌رو در تحول همه جوامع انسانی، عاملی بنیادی محسوب می‌گردد. نکات مهمی در گسترش کارآفرینی زنان وجود دارد که به شرح زیر مطرح می‌شود:

توجه به خصوصیات گروه هدف به‌ویژه نقش‌های دوگانه‌ی زنان هم به‌عنوان همسران خانه‌دار و هم به‌عنوان مادر در پرورش و نگهداری فرزندان و نیز یک فرد مشارکت‌کننده در درآمد خانواده؛ شناسایی فرصت‌ها و خدمات مناسب کسب‌وکار که با انعطاف‌پذیری کافی جهت رویارویی با تغییرات میزان تقاضا در بازار کار وجود داشته باشد؛

فراهم کردن آموزش مفید و مؤثر قابل‌دسترس و مرتبط همراه مدیریت مالی دقیق و پایدار؛ شناسایی و تقویت کانون‌های مناسب برای خدمات مالی و غیرمالی به زنان کارآفرین؛ تأسیس شبکه‌های کاری و اطمینان از هماهنگی بین بخش‌های دولتی و غیردولتی؛ آموزش افراد در بخش‌های دولتی و بانک‌ها و دیگر مؤسسات مالی یا اعتباری برای تشخیص توان اقتصادی کارآفرینان زن (بزی و رئیس، ۱۳۹۱).

عوامل موفقیت زنان در کارآفرینی

هلن فیشر، انسان‌شناس دانشگاه راتجز، دریافته است که پنج خصوصیت، زنان کارآفرین را در این زمینه منحصربه‌فرد کرده است و می‌تواند در موفقیت آنان بسیار مهم جلوه کند:

- مهارت‌های ارتباطی: بسیاری از زنان در بیان احساسات خود بهتر از هم‌تای مرد خود عمل

می‌کنند و توان برقراری ارتباط موثق‌تری دارند؛

- مهارت‌های مردمی: بسیاری از بانوان در خواندن احساسات از چهره‌ی دیگران و کشف رمز و رازهای حرکات دیگران و پی بردن به منظور طرف از لحن صدا بسیار ماهر هستند؛
- مهارت‌های به کاری‌گیری تفکر شبکه‌ای: به معنی توانایی زنان در جمع‌آوری داده‌ها از محیط و ایجاد ارتباط میان قطعات داده‌های مختلف است. برعکس، بسیاری از مردان معمولاً اطلاعات را قطعه‌قطعه کرده فقط توجه خود را معطوف به چیزهایی می‌کنند که تصور می‌کنند اهمیت بیشتری دارد.
- مهارت برقراری توافق: زنان کارآفرین موفق، غالباً خوب می‌توانند بحث کنند. آنان می‌کوشند شرایطی ایجاد کنند که با طرف‌های وارد در بحث، روابط هماهنگ برقرار کنند.
- توانایی در ایجاد و گسترش روابط حسنه است: حفظ روابط درازمدت با مشتری در تجارت نیاز به ایجاد مودت و دوستی و استفاده از روابط عمومی مؤثر است (رستم‌علیزاده و جمعه زاده، ۱۳۹۶).

- حوزه‌های کارآفرینی زنان

افزایش سطح تحصیلات زنان اروپایی باعث شده آن‌ها امکان اشتغال به کارهای تخصصی را پیدا کنند. در حال حاضر زنان با تحصیلات دانشگاهی به سمت حرفه‌هایی نظیر علوم مختلف، تجارت و امور مالی، مشاوره‌ی مدیریت، حسابداری و تبلیغات گرایش پیدا کرده‌اند. همچنین شغل‌های تخصصی در حوزه خدمات بهداشتی و درمانی نیز مورد توجه زنان بوده است. در ایران گرایش زنان به صنایع دستی، کشاورزی و مشاغل هنری است. به علت پیرشدن جمعیت، اشتغال زنان به این شغل‌ها بسیار ضروری و مفید خواهد بود. یکی از سوءتفاهم‌ها درباره کسب‌وکارهایی که زنان ایجاد می‌کنند، این است که تصور می‌شود این کسب‌وکارها مخصوص مشتری‌های زن است. واقعیت این است که تنها ۲۲٪ کسب‌وکارهایی که زنان به وجود آورده‌اند، مشتری زن دارند (رستم‌علی زاده و علی جمعه زاده، ۱۳۹۶).

- اشتغال زنان در نظریه‌های اقتصادی

نظریه‌های اقتصادی مهمی که در تاریخ اقتصاد مطرح شده‌اند، نگاه ویژه جنسیتی نداشته‌اند. آنچه به‌طور عموم مطرح می‌شود این است که دستمزد نیروی کار بر اساس بهره‌وری و بازدهی نهایی وی است. نیروی کار و سرمایه، باعث تولید کالا و خدمات می‌شوند. کارفرما و تولیدکننده، متقاضی نیروی کار و فرد توانا، عرضه‌کننده کار است. عرضه و تقاضای نیروی کار سطح دستمزد را تعیین می‌کند. متقاضی نیروی کار به بازدهی نهایی وی توجه می‌کند و عرضه‌کننده نیروی کار بر اساس وضعیت شخصی و نیاز به درآمد و جایگاه فراغت در نظام تصمیم‌گیری طبیعی بودن، ضرور بودن، لوکس بودن یا پست بودن آن) انتخاب‌های خود را مشخص می‌کند. وضعیت حاکم بر بازار از نظر کثرت نیروی کار،

توانایی آن، مقررات حاکم بر بازار کار، نظارت دولت، امکان جایگزینی و جانشینی سرمایه و نیروی کار، وجود همکاری بین کارفرما و نیروی کار، وضع ثروت و دارایی افراد، مسائل و جهت‌های دیگر بر سطح دستمزد شکل گرفته مؤثر است. در مجموعه کتاب‌های اقتصادی پایه‌ای، بحثی از این که نیروی کار، مرد یا زن، مجرد یا متأهل، جوان یا میان‌سال است، نمی‌شود.

در بازار رقابتی و در غیر آن، این امر مطرح نیست. آنچه مهم و اساسی است وضعیت افراد از نظر توانایی و بهره‌وری و دانش درباره کار است. بدیهی است در جامعه‌های که نظام خانواده از استحکام برخوردار است و به‌طور معمول وظیفه‌های افراد در خانواده معین می‌شود و به‌نوعی تقسیم‌کار میان اعضای خانواده به‌صورت طبیعی یا سنتی و ... وجود دارد، بازار کار خارج از خانه از آن متأثر است. به‌طور معمول در چنین نظام‌هایی کار بیرون به عهده مردان و جوانان است و زنان و دختران در داخل خانه و مزرعه یا در کارگاه‌های خانوادگی شاغل هستند. برعکس در کشورهایی که خانواده وضعیت اصیل خود را ازدست داده یا وضعیت درآمدی خانواده به‌گونه‌ای است که همه افراد توانا باید به کار اشتغال داشته باشند و کار در محیط خارج از خانواده و کارگاه خانوادگی با فرهنگ آن جامعه تضاد ندارد، زنان نیز همچون مردان، کار خارج از خانه را انجام می‌دهند. البته کارفرما بر اساس توانایی‌های هر یک از زن و مرد به آنان کار می‌سپارد و آنان با توجه به سال‌های بقا در محیط کار ارتقای شغلی می‌یابند و به علت وضعیت بارداری و عدم تناسب برخی کارها با زنان مثل مأموریت خارج از محل اقامت و کار در ساعت‌های شب، کارفرمایان به نفع خود می‌دانند که از استخدام زنان خودداری کنند (رضایی، ۱۳۹۰).

-اشتغال زنان از دید فقهی

کسب درآمد در شرع اسلام و انجام فعالیت اقتصادی برای تأمین معاش از عبادت‌های بزرگ است. روایت‌های متعددی که همه را به کار اقتصادی فراخوانده به مردان اختصاص ندارد. گرچه در آن دوران زنان به‌طور عمده در محیط خانه کار می‌کردند و فقط برخی کارهای تولیدی جزئی را در محیط خانواده به عهده داشتند، ولی این امر قید روایت‌ها نیست و نهی از کار زنان به‌صورت خاص نیامده است. کار زنان فقط باید در چارچوب شرع باشد. گرچه مخاطب روایت‌های متعددی که فعالیت اقتصادی برای تأمین معاش خود و خانواده را از عبادت‌های بزرگ می‌داند، مردان هستند. ولی روایت‌ها به آن موردها اختصاص ندارد و کار فقط برای تأمین معاش نیست. اصولاً بیکاری اختیاری از نظر اسلام امری منفور است. اگر زنی در خانه کاری نداشته باشد یا فرزندی ندارد تا برای تربیت بچه بکوشد مثل دختران مجرد که هنوز مسئولیت دوران تأهل را بر عهده ندارند و در خروج از منزل هم محتاج اجازه همسر نبوده یا اگر همسر دارد همسرش اجازه خروج از منزل را می‌دهد و کاری که انجام می‌دهد باعث ناراحتی پدر و مادرش نمی‌شود مناسب است کار اقتصادی انجام دهد و درآمد هم کسب کند و جایگاه اجتماعی خود را بالا ببرد.

انجام کار، انگیزه‌های گوناگونی دارد. گاه برای تأمین درآمد است و گاه برای کسب تجربه و دانش و گاه برای رفع نیاز جامعه واجب است. امروز بر زنان لازم است که حداقل در برخی رشته‌ها آموزش‌های مناسب ببینند و نیاز عمومی را برطرف سازند. به‌ویژه بخش‌های بهداشتی، درمانی، آموزشی و ورزشی ویژه بانوان نیاز دارند که بانوان متخصص آن را به عهده گیرند. پزشکان، معلمان، استادان و مربیان مرد اگر در وضعیت اضطراری بتوانند این نیاز را برطرف سازند اما جامعه باید برای وضعیت عادی به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی کند که این مشاغل به‌وسیله بانوان اشغال شود. بنابراین آنچه در روایات آمده، این است که انگیزه‌های کار متعدد است. کسب درآمد، عزت، شخصیت یافتن، رشد عقلانی، کسب آرامش روحی، سلامت جسم و نشاط روحی، تأمین نیازهای اجتماعی، رفع فقر و تأمین اجتماعی نیازمندان، گسترش اخلاق اجتماعی، کاهش مفاسد، افزایش توان اقتصادی جامعه کمک به دینداری فرد است (رضایی، ۱۳۹۰).

اسلام زنان را به مشارکت در فعالیتهای کارآفرینی برای رونق اقتصادی و رشد اجتماعی ترغیب کرده است کارآفرینی زنان به کاهش فقر و بیکاری کمک می‌کند که منجر به شکوفایی اقتصادی-اقتصادی در یک کشور می‌شود این در حالی است که مشارکت آنها در فعالیتهای اقتصادی در سطح جهانی بسیار کمتر از مردان است و انگیزه راه اندازی مشاغل زنان در فرهنگ های مختلف و مناطق جغرافیایی متفاوت است. از منظر اسلامی مشارکت زنان در فعالیت های مختلف تجاری نه تنها می تواند آنها را از نظر اجتماعی و مالی توانمند کند بلکه می تواند بار اقتصادی خانواده را با مردان تقسیم کند و حمایت خانواده آنها می تواند چالش های پیش روی زنان کارآفرین را برطرف کند (Muhammad et al, ۲۰۲۰).

-اشتغال زن و وظیفه جوامع اسلامی

دولت اسلامی وظیفه دارد که زمینه رشد و بقای جامعه را فراهم کند. کمک به بیکاران که درآمد برای زندگی ندارند و کار مناسب پیدا نمی‌کنند وظیفه دولت است. تأمین سرمایه لازم برای فعالیت اقتصادی ازجمله انواع کمک است. هزینه زنان پس از رشد بر عهده آنان است مگر آن که ازدواج کنند. تحکیم نهاد خانواده نیز بر عهده دولت است؛ بنابراین باید زمینه تشکیل خانواده فراهم شود. اشتغال مردان کمک مناسبی به این امر خواهد داشت و باید در این جهت اولویت داشته باشند، ولی از طرف دیگر، نمی‌توان به اشتغال بانوان بی‌توجهی کرد زیرا گاه دخترها یگانه یاوران سرپرست خانواده هستند و گاه خودسرپرست خانواده شده‌اند و نمی‌توانند منتظر ازدواج بمانند یا به هر ازدواجی راضی شوند. بنابراین دولت برحسب امکانات، باید همه کسانی که نیاز به کار دارند را یاری رسانند. در ضمن گرچه هزینه زندگی در خانواده بر عهده مرد است، اما فرهنگ عمومی و دینی ما چنین بوده که بانوان با اختیار خود از درآمد و ثروت برای بالابردن رفاه خانواده استفاده می‌کردند و به‌طور عملی بخشی از هزینه‌های زندگی بر عهده بانوان شاغل قرار می‌گرفته است. بنابراین شغل بانوان مانع ازدواج آنان نمی‌شود، گرچه

سلیقه‌های آنان را تغییر می‌دهد و شأن اجتماعی خود را بالاتر می‌بیند. نکته دیگر در وظیفه‌های دولت اسلامی این است که باید زمینه انجام کارهای ویژه بانوان به‌وسیله خودشان فراهم شود. اختصاص سهمیه‌های مناسب به بانوان در امور آموزشی، درمانی، بهداشتی، تربیتی و ورزشی چه در تحصیل و چه در کار بر دولت لازم است. در ضمن استعدادیابی آنان و بهره‌گیری از توان اصلی آنان در اشتغال، مدیریت و غیر آن به‌نوعی جلوگیری از هدر رفتن سرمایه‌های کشور است.

امکانات دولت اسلامی برای عموم مسلمانان است و در این جهت فرقی بین زن و مرد نیست. مهم آن است که مصلحت عمومی اقتضای صرف آن هزینه را بکند. زنان به علت وضعیت خاص خود برای بارداری باید از بدن سالم برخوردار باشند و مریضی بانوان نسل آینده را نابود می‌کند. بنابراین محیط‌های ورزشی مناسبی باید برای آنان اختصاص یابد و در این محیط‌ها از مربیان بانو بهره‌گیری شود تا سلامت بانوان به علت کاهش فعالیت بدنی در شهرها، به خطر نیفتد (رضایی، ۱۳۹۰).

زنان همانند مردان باید در صحنه اجتماع حضور یابند و در امور سیاسی مشارکت داشته باشند، همان‌طور که زنان با پیامبر بیعت می‌کردند و اطاعت و پیروی را قبول می‌کردند و در انتخاب خلیفه هم نظر می‌دادند، امروز نیز زنان باید در رأی‌گیری شرکت کنند. حضور آنان نیازمند درک، فهم و رشد فکری است و اگر قرار باشد زنان در فداکاری پرچم دین را به دوش بکشند باید زمینه فعالیت فرهنگی را برای آنان فراهم کرد. باید آنان از مسائل سیاسی آگاه باشند و وقت مناسبی برای این کارها صرف کنند و کسانی باشند که این آگاهی‌ها را به آنان منتقل کنند و شکی نیست جامعه زنان در میان خود می‌توانند چنین کنند. در هنگام اختلاف‌ها، وکیل‌ها از حقوق طرفین دفاع می‌کنند و وجود وکیلان زن می‌تواند دفاع از حقوق آنان را تسهیل کند.

اصل سوم قانون اساسی، وظیفه‌های را برای دولت مطرح کرده مثل پدید آوردن محیط مساعد برای رشد فضایل اخلاقی، ارتقای آگاهی‌های عمومی، با استفاده از مطبوعات در رسانه‌های گروهی، آموزش و پرورش و تربیت بدنی رایگان برای همه، مشارکت عامه مردم در تعیین سرنوشت سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی خویش، تأمین حقوق همه‌جانبه افراد از زن و مرد و پدید آوردن امنیت قضایی برای همه و مانند آن. برای انجام این امرها لازم است که بانوان در عرصه‌های متعدد شاغل باشند. استفاده از ابزار فیلم، روزنامه خبر و ... نیازمند حضور بانوان در امور هنری است. نمی‌توان برای آگاهی مردم در مورد رفتار خانواده فیلمی ساخته شود که هیچ زنی در آن حضور نداشته باشد یا فقط مطالب به‌صورت سخنرانی ارائه شود (هدایت نیا، ۱۳۸۵).

– اشتغال زن و بقای خانواده از نظر اسلام

نهاد خانواده، اصیل‌ترین و طبیعی‌ترین نهاد بشری است و بر حفظ و بقای آن، دین مبین تأکید بسیار کرده است. خانواده با مودت و رحمت شکل می‌گیرد (روم آیات ۳۰، ۲۱) و محیط انس و آرامش را

برای زوجین فراهم می‌شود. زایش فرزند و تربیتش وظیفه‌های را برای زوجین پدید می‌آورد. تأمین غذا و محیط آرام در دوران شیرخوارگی و طفولیت فرزند، اثر عمیق و طولانی بر جسم و روان وی می‌گذارد. دوره بارداری مدت طولانی از سال را پر می‌کند و وضعیت جدیدی برای زن پدید می‌آورد. خداوند متعال در طبیعت وظیفه بارداری، تولد و شیردهی را در وجود زن قرار داده و این وظیفه‌ای انسانی، اخلاقی و دینی است. در دوره شیرخوارگی که خداوند متعال آن را در قرآن دو سال تعیین کرده، زن باید به فرزند شیر دهد و مرد باید غذا، لباس و نیازهای اساسی را بر طبق متعارف فراهم کند. به گونه‌ای که زن و مرد هر دو در حفظ و تأمین کامل فرزند دچار آسیب نشوند (بقره آیات ۲، ۲۳۳). خانواده باید بتواند همان‌طور که نسل پیشین دوران کودکی را به سلامت گذرانده نسل آینده را تربیت کند و وظیفه انسانی خود را انجام دهد. هر یک از زوجین در تشکیل خانه و بقای آن وظیفه‌های را به عهده خواهند داشت. خانواده برای بقا، محتاج کالاهای مصرفی، وقت فراغت، علم و معنویت است. کالاهای مصرفی خانواده گاه در درون خانه تولید می‌شود و گاه از بیرون تأمین می‌شود و گاه با ترکیب کالاهای تولیدشده در خارج و کار خانگی، کالای مصرفی تولید می‌شود. برای تهیه مواد اولیه کالایی که در خانه تولید می‌شود یا کالای نیمه ساخته بیرونی نیاز به درآمد است که باید بخشی از وقت فرد به کار اقتصادی اختصاص یابد و از قبل آن درآمد مناسب به دست آید. این وظیفه در اسلام بر عهده مرد خانه گذاشته شده و باید وسایل موردنیاز افراد خانه را فراهم کند. کاری که در خانه می‌شود و کالای خانگی را تولید می‌کند، یک کار اقتصادی ویژه و بارزشی است و بدون آن نیازهای خانه تأمین نمی‌شود. اگر افراد خانواده بخواهند فقط در حد واجبات نیازهای همدیگر را تأمین کنند و به حداقل‌ها بسنده کنند بی‌شک آسایش در درون خانه به کمترین حد ممکن می‌رسد. یعنی هر دو طرف محدودیت‌های متعددی پیدا می‌کنند. زن گرچه می‌تواند در خانه کار نکند ولی مرد برای تهیه و آماده کردن خانه یا باید از وقت کار خود بکاهد (درآمدش کاهش یابد) یا چنین خدماتی را از بیرون خانه تهیه کند و به‌طور عملی ثروت و پس‌انداز احتمالی خود را از دست دهند. اگر بنا است وضعیت خانه روزبه‌روز بهتر شود مناسب است طرفین در بهبود و تکمیل نواقص امور خانه تشریک مساعی داشته باشند. تقسیم‌کار مربوط به کارهای خانه با هماهنگی و صحبت می‌تواند مشکل را رفع کند.

نکته مهم دیگر این است که سال‌های اولیه، رشد کودک مراقبت دائمی می‌خواهد و به‌تدریج که فرزند بزرگ می‌شود نوع مراقبت و ساعت‌های صرف شده برای آن تغییر می‌کند. در وضعیتی که خانواده بزرگ شکل می‌گیرد و افراد خانواده کوچک همراه با پدر بزرگ، مادر بزرگ زندگی می‌کنند گذراندن وقت‌های فراغت و بازی بچه در محیط خانه بزرگ، ساعت‌های فراغتی را برای زن فراهم می‌کند تا بتواند به کارهای موردعلاقه خودش، مطالعه کار هنری، کسب علم یا کار اقتصادی بپردازد و اگر خانواده به‌صورت جدا زندگی می‌کند استفاده از مهدکودک یا دبستان تا حدی ساعت‌های آزاد برای زن فراهم می‌کند. تعداد فرزند در این امر بسیار مؤثر است. به‌طورمعمول مردان برای تأمین درآمد گاه هشت ساعت و گاه بیشتر از آن در خارج از خانه هستند. برحسب نوع کار و سطح درآمد ممکن است مجبور

به‌اضافه کاری با داشتن دو نوع شغل شوند. در اکثر موردها، مردان وقت آزاد کمتری دارند. بنابراین بخش مهم وقت بانوان به اداره خانه خواهد گذاشت. در این وضعیت اگر بانوان علاقه به کار اقتصادی داشته باشند یا باید به کارهای اقتصادی که درون خانه انجام می‌شود یا کارهای نیمه‌وقت بپردازند و گرنه باید برای مراقبت از فرزندان و اداره منزل با همسر هماهنگی صورت گیرد. هر امری که به نهاد خانواده ضربه بزند باید از آن جلوگیری کرد. همان‌طور که در بحث‌های پیشین گذشت، کار در خانه نباید مانع کسب علم در شأن زنان شود. از آنجایی که وضعیت هر خانواده متفاوت از دیگری است، نحوه تقسیم کار در خانه و ساعت‌های حضور برای کار در خارج از خانه از مدل خاصی پیروی نمی‌کند. وضعیت همسر، نوع کار، مقدار درآمد، تعداد و سن فرزندان و سطح تحصیلات زنان از جمله عوامل مؤثر است. از دید دینی، حفظ خانواده یک اصل اصیل است و رابطه‌ها در چارچوب بحث‌های فقهی با لحاظ امور اخلاقی باید برقرار باشد. خانه زمینه رشد طرفین را باید مهیا کند و مجموعه افراد در جایگاه یک واحد اجتماعی وظیفه‌های خود را انجام دهند و وظیفه‌ها با لحاظ وضعیت روحی و جسمی هر یک تعیین شود. جابجایی وظیفه‌ها و تحمیل وضعیت نامناسب به هر یک باعث خدشه وارد شدن به آرامش خانواده و گاه به شکست خانواده و جدایی می‌انجامد. بنابراین اشتغال زن باید در چارچوب محافظت از خانواده معنا شود (العبدلخانی و بحرینی، ۱۳۹۴).

همان‌طور که مطرح شد فعالیت زنان در عرصه کارآفرینی در جوامع مدرن، تحولات زیادی در کلیه زمینه‌ها اعم از اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی و غیره به وجود آورده و به‌عنوان مهم‌ترین ابزار کارآفرینی مورد توجه قرار گرفته است و زنان با داشتن دیدی خلاق و برخوردار از مهارت‌های بالا، به‌عنوان پشتیبان خانواده و عامل اصلی تربیت فرزندان نقش بسیار مهمی در چرخه اقتصاد خانواده و جامعه دارند این نتیجه مؤید نتایج مطالعات (Meyer, ۲۰۱۸؛ Yadav & Unni, ۲۰۱۵؛ شمس نیا، ۱۳۹۶؛ قربان اسماعیلی، ۱۳۹۶) است. از طرفی این محققان بیان می‌کنند که زنان در مقایسه با مردان با چالش‌ها و موانع مختلفی روبرو می‌شوند.

از این‌رو تحقیقات کارآفرینی مبتنی بر جنسیت خاص می‌تواند در توسعه و بهبود کارآفرینی زنان کمک کند و در جامعه اسلامی نیز وجود و حضور آن‌ها حتی در تمامی دستاوردهای پیشرفته امروزی مانند تجارت الکترونیک، فناوری اطلاعات نباید نادیده گرفته شود و اگر کارآفرینی در خانواده‌ها به‌صورت مشترک صورت می‌گیرد، زوجین باید با تفاهم و تعامل در کسب‌وکار خود فعالیت نمایند. از آنجاکه یافته‌های تحقیق در موارد مشابه می‌تواند به‌طور مستقیم یا غیرمستقیم برای بهبود یا اصلاح سیاست‌های مدیریت استفاده شود، داشتن داده‌های تأثیرگذاری بیشتر در دسترس می‌تواند در موارد خاص ارزشمند باشد.

۷- بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به مطالب مطرح شده در این تحقیق می‌توان به سوال اصلی که جایگاه زنان کارآفرین از نظر اسلام چگونه است را اینگونه پاسخ داد که؛ در این رابطه اسلام به کار زنان با شرایطی که برای آن مقرر شده، مخالف نیست، ولی در تعارض میان کار زنان و ارزش‌های مهم‌تر و بنیادی‌تر، دیدگاه اسلام درباره اشتغال زنان متفاوت است و به رسالت‌های همسرمداری و مادری او و ارزش‌های بنیادین و اساسی صیانت و حمایت از زن در خانواده و اجتماع اهمیت می‌دهد. از این‌رو مهم‌ترین رسالت زنان متدین، پرورش و تربیت سالم فرزندان است که نقش آن در جامعه ظاهر می‌شود. اگر افراد جامعه‌ای در درون خانواده درست تربیت شوند، جامعه پیش رو، سعادت‌مند، خلاق و سالم خواهد بود و این رشد، فقط در دامن خانواده سالم اتفاق می‌افتد. زنان مسلمان، باید محیط خانه را حساس بدانند و با فضاسازی مناسب آن را محیط امن خانواده قرار دهند. مادری که به دور از تشویش خاطر، هیجان عاطفی و آلودگی اخلاقی، به مسئولیت‌های مادری و همسرمداری خود بپردازد، به‌ویژه اگر ضرورتی برای اشتغال وی در بیرون از منزل نباشد، راهکارهایی برای برقراری و تعمیق ارتباط فرزندان با آموزه‌های ناب اسلامی فراهم می‌آورد تا رشد دینی فرزندان، کامل و استعدادهای آنان شکوفا شود. از منظر اسلام اگر شغلی مختص زنان و یا منحصر به زنان باشد، اشتغال زنان ضروری می‌گردد. بنابراین با مورد توجه قرار دادن اهمیت جایگاه زن در خانواده، ضمن تاکید بر نقش مهم مادری و تربیت فرزند، اسلام به کارآفرینی زنان توجه داشته و اصل استقلال مالی زن و شوهر نیز موید این موضوع می‌باشد. لذا بر نقش آفرینی زنان در عرصه کسب و کار و کارآفرینی تاکید می‌شود و همانطور که از بانوان بزرگ اسلام سخن به میان آمد دین اسلام با توجه به شرایط مطرح شده در این مورد محدودیتی برای کارآفرینی زنان قرار نداده است.

مراجع

- بزی، خدارحم؛ رئیسی، اسلام (۱۳۹۴). نقش زنان در فرآیند توسعه روستایی و کشاورزی ایران. ۱۷ ص.
- حجازی، سیدرضا؛ عبدی جمایران، علی؛ عبدی بوسجین، سعید؛ موذنی بیستگانی، زهره (۱۳۹۴). تأثیر و نقش اسلام بر کارآفرینی زنان، اولین کنفرانس بین‌المللی حسابداری، مدیریت و نوآوری در کسب‌وکار، صومعه سرا.
- رستم‌علیزاده ولی اله؛ علی جمعه زاده پروین (۱۳۹۶). بررسی عوامل مؤثر بر موفقیت زنان کارآفرین شهر تهران. فصلنامه توسعه اجتماعی (توسعه انسانی سابق)، دوره ۱۲، شماره ۳، بهار ۹۷، صفحات ۱۷۲ - ۱۴۷.
- شمس نیا، مرضیه (۱۳۹۶). جایگاه زنان در کارآفرینی و توسعه پایدار، دومین همایش ملی جایگاه زنان در کارآفرینی و توسعه پایدار، اصفهان

-البدالخانی، ساجده؛ بحرینی، محمدجواد (۱۳۹۴). جایگاه اشتغال زنان از نظر اسلام. پژوهشنامه اسلامی زنان و خانواده. ۲ (۵): ۱۳۷-۱۱۹.

-قربان اسماعیلی، مریم (۱۳۹۶). نقش و جایگاه زنان در اقتصاد و کارآفرینی با رویکرد توسعه پایدار، دومین همایش ملی جایگاه زنان در کارآفرینی و توسعه پایدار، اصفهان.

-منتظری، غلامرضا؛ جعفری، علی؛ نیکونام، حجت؛ یوسفی، حمیدرضا (۱۳۹۴). کارآفرینی اجتماعی در اسلام. اولین همایش علمی پژوهشی علوم مدیریت و برنامه‌ریزی، آموزش و استانداردسازی ایران.

-هدایت نیا، فرج الله (۱۳۸۵). اشتغال زنان و مصلحت خانواده در قانون مدنی. مطالعات راهبردی زنان. شماره ۳۴.

-وفایی، مجید؛ قربانی، مهناز (۱۳۹۲). نقش زنان در کارآفرینی، همایش دانشگاه کارآفرین؛ صنعت دانش‌محور، بابلسر.

Bikse, V.; Rivza, B.; & Riemere, I. (۲۰۱۵). The Social Entrepreneur as a Promoter of Social Advancement, ۳rd World Conference on Psychology and Sociology, ۴۶۹-۴۷۸.

Grine, F.; & Fares, D.; & Meguellati, A. (۲۰۱۵). Islamic spirituality and entrepreneurship: A case study of women entrepreneurs in Malaysia, The Journal of Happiness & Well-Being, ۲(۱): ۴۱-۵۶

Hoque, Ja.; & Rahman, A.; & Razia, S. (۲۰۱۴). Women Entrepreneurship Development under Islamic Perspective- A Study on Some Selected Muslim Women Entrepreneurs of Bangladesh, World Review of Business Research, ۴(۳): ۴۵ - ۶۳

-Meyer, N. (۲۰۱۸). Research on female entrepreneurship: Are we doing enough? Polish Journal of Management Studies ۱۷(۲): ۱۵۸-۱۶۹

Muhammad, S.; & Ximei, K.; & Sharif, I.; & Haq, Z. (۲۰۲۰). An Overview of Women Entrepreneurship from Islamic Perspective, Review of Economics and Development Studies, ۶(۴): ۸۵۷ - ۸۶۶

McIntosh, J.; & Islam, S. (۲۰۱۰). Beyond the Veil: The Influence of Islam on Female Entrepreneurship in a Conservative Muslim Context, International Management Review, ۶(۱): ۱۰۳-۱۰۹

Naieema Akhter, M.; & Sobhani, Farid A. (۲۰۱۶). Entrepreneurship For Women In Islamic :An Institutional Perspective, Journal of Business and Economics, ۱۰(۲): ۹۷-۱۰۹

-Slotte, K.S.; & Coviello, N. (۲۰۱۰). Entrepreneurship research on network processes: A review and ways forward, Entrepreneurship Theory and Practice, ۱(۳۴):۳۱-۵۷.

Ullah, M.; & Binta Mahmud, T.; & Yousuf, F. (۲۰۱۵). Women Entrepreneurship: Islamic Perspective, International Journal of Islamic Management and Business, ۱(۱):۱۲۵-۱۴۰

-Yadav, V.; & Unni, J. (۲۰۱۶). Women entrepreneurship: research review and future directions Journal of Global Entrepreneurship Research volume ۶, Article number: ۱۲.

Zeidan, S.; & Bahrami, SH. (۲۰۱۱). Women Entrepreneurship in GCC: a Framework to Address Challenges and Promote Participation in a Regional Context , International Journal of Business and Social Science, ۲(۱۴):۱۰۰-۱۰۷